

EVROPSKA VARNOST IN MALE DRŽAVE

Evropa je v zadnjem desetletju izkusila temeljito politično, ekonomsko-socialno in varnostno preobrazbo, še zlasti varnostne spremembe pa so vzrok za optimizem številnih politikov, uradnikov in znanstvenikov. Varnostna razsežnost ni več mogočna prioriteta, kot je veljalo v času hladne vojne, ostaja pa pomembna pri zagotavljanju ugodne klime za politični in gospodarski razvoj. Evropa ni več glavno območje konfrontacije velesil, možnost obsežnega vojaškega konflikta na evropskih tleh je postala zelo oddaljena, malo verjetna. Pomeni, da se je narava ogroženosti v Evropi spremenila. Vojaška ogroženost se umika, v ospredje pa stopajo drugi viri ogrožanja držav, ki so obstajali že prej, vendar je šele manjša verjetnost večjega vojaškega konflikta, omogočila zaznavo njihovega pomena. Gre za vire ogrožanja, ki zadevajo ekonomsko-socialno področje, okoljevarstvena vprašanja, množične migracije, zdravstveno-epidemiološke razmere, terorizem, trgovanje z orožjem in drogami in tudi antropogene, naravne in tehnične nesreče. Očitno pa je, da se upad vojaške ogroženosti nanaša predvsem na možnost globalnega ali regionalnega vojaškega spopada, medtem ko se na 'obrobju' Evrope dogajajo lokalne in znotrajdržavne vojne. Na to opozori tudi Santer (1995, 3), ki pravi, da je svet spet postal nevaren kraj. Pretresajo ga notranje krize identitete, pravic in oblasti, zmeden in dezorientiran je zaradi kolapsa določnic, ki so veljale v času hladne vojne. Po njegovem mnenju so konkretni viri ogrožanja vojaški in socialni konflikti, konflikti identitete in kulture, okoljski problemi in rast mrež organiziranega kriminala.

Kakšno pa je stanje na različnih območjih Evrope? Na eni strani (Haltiner 1996, 55) obstajajo očitni znaki političnega, ekonomskega, sociokulturnega in varnostnega združevanja zahodne Evrope, ki deluje v smeri evropske unifikacije, na drugi strani (Knudsen 1996, XXI) pa širša varnostna slika srednje in vzhodne Evrope pokaže, da je v novih razmerah zaznati odsotnost 'redarja'. Neujemanje države, naroda, jezika in kulture se je po desetletjih obdobja Pax Sovietica sprostito v tragične konflikte. Torej postaja ključno vprašanje po odsotnosti vodstva velike sile, kako multilateralne institucije uporabiti za ustvarjanje reda v nestanovitnih razmerah?

Očitno simultano potekata dva procesa, in sicer fragmentacija srednje in vzhodne Evrope in združevanje zahodne Evrope, ki Evropo delita v dva različna svetova s fundamentalno različnimi problemi. Proces širitve Nata in EU na vzhod naj bi omenjeno ločnico vsaj delno presegel.

¹ Dr. Marjan Malešič, docent na Fakulteti za družbene vede.

Nova evropska varnostna ureditev

Temeljite družbene spremembe, in na njih temelječa zaznava ogroženosti, so narekovale vzpostavljanje nove evropske varnostne ureditve. Po Caligarisovem (1997, 61) mnenju se ob tem pojavljajo resne geopolitične in strateške dileme, saj si 'pet Evrop' (ali 'tentativnih geopolitičnih vzorcev') prizadeva za primat v evropski varnosti in obrambi. Svet Evrope, s svojimi 47 članicami, ima vse večjo željo po političnem temelju, ki motivira njegov novi interes za varnostna in zunanje-politična vprašanja. Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE) s 54 članicami, se zelo trudi razširiti prostor delovanja. Nato s širitvijo na Vzhod ni več zgolj zahodnoevropska domena. Evropska unija (EU) pospešuje svoja varnostna prizadevanja. Zahodnoevropska unija (WEU), ki se predstavlja kot edina vojaška opcija za Evropo, ponuja potencialnim članicam štiri različne statute, z različnimi pravicami in obveznostmi, s tem pa v bistvu preprečuje vsak resnejši poskus, da bi našla povezovalen geostrateški vzorec.

Na problem opozori tudi Jean (1996, 40), ki ob obravnavanju evropske obrambne in varnostne identitete ugotavlja, da različne institucije (v mislih ima predvsem Nato, EU in WEU) ovirajo dejavnost druga druge in da prihaja velikokrat do prekrivanja pristojnosti. Po njegovem mnenju se je samo Nato ustrezno reformiral in postal bolj institucija kolektivne varnosti kot pa kolektivne obrambe. Van Eekelen (1997, 21-22) ob tem ugotavlja, da se Nato sicer reformira, vendar je za potencialne članice zanimiv 'stari' Nato, ki daje varnostna jamstva podprta z ameriško vojaško prisotnostjo v Evropi.

Nova razmerja med evropskimi državami teoretiki osmišljajo in razlagajo na različne načine. Buzan (1990, 203) je porajajočo se strukturo odnosov v Evropi ponazoril v obliki *koncentričnih krogov*, z Evropsko unijo kot središčem gravitacije. Toda Dunay (1993, 348) ugotavlja, da teza o Evropski uniji kot gravitacijskem središču v celoti velja v gospodarskem in delno v političnem smislu, glede varnostnih in vojaških vprašanj pa ima prednost Nato. Pričakovanje, da bodo države zunanjih krogov, torej tiste, ki niso članice Nata in Evropske unije, pritiskale na omenjeni instituciji, da bi olajšali njihovo integracijo, se je pokazalo kot realno.

Mouritzen (1996, 281) srednjeročno predvideva nastanek Evrope *jedro/periferija*, z mehkim jedrom držav (pretežno članic EU), ki bodo ohranile dobršen del lastne avtonomije. Evropa je še vedno pol mednarodnega sistema in regionalno unipolarna, saj EU nima nasprotnega pola na evropskem kontinentu. Novost je v tem, da je meja med članicami EU in nečlanicami manj jasno začrtana kot prej. Med njimi gre za odnos jedro/periferija ali Evropo 'več globin', ko govorimo o integracijskih procesih. Maksimalno integriranost najdemo v mehkem jedru EU oziroma v tistih državah, ki sprejemajo evropsko denarno enoto. Seveda gre za idealtipsko predstavitev, ki jo lahko dejanska dinamika EU tudi zanika.

Wæver (1997, 59) vleče *vzporednico med Evropo koncentričnih krogov (krogi miru, nadvlade in vpliva) in zgodovinskimi imperiji*, ki vključujejo določeno število bolj ali manj neodvisnih kraljevin, nad katerimi ima nadvlado ali vpliv središče – emperor. Ti zgodovinski imperiji so, tako kot danes EU, dušili notranje vojaške konflikte in organizirali skupno obrambo pred zunanjimi viri ogrožanja.

Metafora imperija nas sili, da EU, morebiti tudi Nata in Skupnosti neodvisnih držav, ne opazujemo kot popolnoma poenoteno strukturo ali zbirko nacionalnih držav, ampak kot nekaj nejasnega, vmesnega. Dejansko so te 'vmesne' strukture tisoče let prevladoval v zgodovini mednarodnih odnosov (možna izjema so zadnja tri stoletja). V tej Evropi koncentričnih krogov je Rusija na obrobju, kot velika sila pa Rusija ni zadovoljna s tem položajem in si poskuša ustvariti lastno vplivno sfero, svoj 'ruski imperij', z obrobjem držav Skupnosti neodvisnih držav in 'Rimom' v Moskvi, ob možnosti konfrontacije s Turčijo, ki gradi svoj novi 'otomanski imperij'. Vendar pa se ti novi 'metaforični imperiji' primarno osredotočajo na središče in ne težijo h koliziji drug z drugim. Wæver ugotavlja, da nacionalne države konstantno širijo energijo prek svojega ozemlja, medtem ko energija imperijev pojema bolj ko se približuje obrobju.

Varnost malih evropskih držav

Pričakovati je bilo, da bosta izginotje enega vojaško-političnega bloka v Evropi – Varšavskega sporazuma in institucionalizacija Helsinškega procesa, poudarili multipolarnost mednarodnih odnosov in zmanjšali pomen 'uvrščenosti' kot politične opcije. Vendar procesa širitve Nata in Evropske unije nakazujeta, da bo 'panevropska varnostna arhitektura' še naprej domena določenega števila ključnih skupin, katerim bodo nekatere države pripadale, druge pa ne.

Male države postajajo v Evropi po letu 1989 pomembnejši in v nekem smislu tudi bolj problematični akterji mednarodnih odnosov. Prehod z aktivno nadziranega bipolarnega sistema na skoraj nepolarni (nekateri bi rekli unipolarni) mednarodni sistem, ni nakazal nove možne točke ravnotežja. Mednarodni sistem držav daje malim državam nejasno mesto – mednarodni pravni sistem legitimizira obstoj države ne glede na njeno velikost, v funkcionalnem smislu pa sistem nima potrebe po majhnih enotah in je indiferenten do njihove prisotnosti oziroma odsotnosti (Knudsen 1997, XV-XVII).

Proces evropske integracije je svojevrsten izziv nadaljnemu obstoju manjših političnih enot. Ne zaradi 'disparitete moči' med državami, ki se združujejo, saj prvine moči ne vključujejo nasilnih sredstev, ampak zaradi sestavin združevalnega procesa samih, in sicer pritiska pri iskanju skupnih rešitev, procedur skupnega odločanja in porasta čeznacionalnih dejavnosti.

Vayrynen (1996, 109) meni, da imajo male države v tradicionalnem pogledu na mednarodne odnose 'nesrečno vlogo' v svetovni politiki, saj njihova relativna vojaška moč sčasoma upada in pogloblja njihovo 'varnostno dilemo'.² Ker so šibke in številne, male države prispevajo k mednarodni varnostni dilemi. Vzporeden

² Varnostna dilema opisuje scenarij, ki smo mu bili priča vse od antike do danes. Narava varnostne dileme je v bistvu tragična. Poudarek je na procesu, v katerem lahko države, ko sprejemajo obrambne ukrepe, nenamerno signalizirajo sosednjim državam, da bi se utegnile zateči k ekspanzionističnim ciljem. Scenarij predvideva poslabšanje odnosov temelječih na napačnih zaznavah, saj državniki morajo poskrbeti za varnost svoje države, to pa pripelje do spiralnega procesa napetosti in oboroževanja (gl. več o tem v Collins 1997).

argument pravi, da zadrega malih držav izhaja iz njihove majhnosti, ki ne zagotavlja ustreznega in trdoživega ekonomskega temelja. To povečuje njihovo ranljivost pri zunanjih ekonomskih in političnih odnosih. Nekateri so iz tega celo izvajali precej apokaliptične napovedi o izginotju nacionalnih držav, spričo procesa (politične in ekonomske) globalizacije.

Študije varnosti malih držav se raztezajo na tri glavna področja oziroma pristope: *legalni pristop*, ki se osredotoča na nevtralnost, *pristop politične teorije*, ki se osredotoča na prevlado in pokoritev in *pristop racionalne izbire*, ki se osredotoča na vojaško varnost in vprašanje odločanja v kriznih situacijah (Knudsen 1996, 7).

Pri razmišljanju o varnosti malih držav obstajata dve skupini predpostavk. Prva gleda na preživetje malih držav prek vprašanja, kaj lahko male države same naredijo za zagotovitev svoje varnosti (interna perspektiva) in meni, da akcije malih držav bistveno vplivajo na njihovo usodo. Druga skupina predpostavk gre v smeri zanikanja dolgoročnega vpliva, ki bi ga imele akcije malih držav na njihovo preživetje. Varnost malih držav torej določajo eksterni dejavniki, ki so lahko konceptualizirani kot širši povezovalni proces ali kot politika drugih, močnejših držav.

Ko analiziramo varnost malih držav, se v bistvu ukvarjamo z 'dispariteto moči' med malimi in velikimi državami. Ob proučevanju 'disparitete moči' med državami moramo upoštevati šest spremenljivk in sicer (Knudsen 1996, 9):

1. strateški pomen geografske lokacije male države, kot jo vidijo ena ali več vodilnih velikih sil,
2. stopnja napetosti v odnosih med velikimi silami,
3. faza cikla moči, v katerem se nahaja najbližja velika sila,
4. zgodovinski spomin odnosov med malo državo in najbližjo veliko silo,
5. politika druge rivalne velike sile proti mali državi,
6. obstoj multilateralnih okvirov varnostnega sodelovanja, ki so zmožni stabilizirati dispariteto moči.

Čeprav bi analiza vseh naštetih spremenljivk dala izjemno zanimive rezultate, se osredotočimo zgolj na zadnjo. Medvladne institucije (ZN, OVSE, Nato, EU, WEU) lahko na področju varnosti stabilizirajo dispariteto moči, kot tudi druge varnostne anomalije. V devetdesetih letih sta se tako OVSE kot Nato ukvarjala z varnostjo malih držav v Evropi, posebej na Balkanu, Kavkazu in Baltiku. Ideja 'skupne varnosti', ki je bila obetajoča v osemdesetih, se je po razpadu jedrske konfrontacije med velesilama umaknila ideji 'kolektivne varnosti'. Knudsen je, verjetno pod vplivom realistične teoretične tradicije, pričakoval multilateralno institucionalno krizo na varnostnem področju, ki naj bi bila presežena z drastičnimi spremembami ali z umikom multilateralnih naporov s tega področja. Knudsen je menil, da je bolj verjetno slednje. Ker je večina srednje in vzhodno evropskih držav, med njimi tudi Slovenija, še vedno na periferiji zahodnih varnostnih institucij, pričakujemo pa njihov sprejem, pomeni, da morajo iti skozi temeljit proces socializacije – učenje o načinih delanja (varnostne) politike in reševanja problemov med zahodnimi zavezniki.

Wiberg (1996, 36) meni, da imajo male države, kar zadeva 'politično-vojaški varnostni aranžma' na voljo štiri izbire: (1) bilateralno zvezo z veliko silo, (2) zvezo

dveh ali več malih držav, (3) članstvo v multilateralni zvezi okoli ene ali več velikih sil, (4) neuvrščenost, bodisi kot nevtralnost v katerikoli vojni ali brez te obveze. Slovenija očitno izbira tretji scenarij, saj se želi vključiti v Nato in EU, kar je hkrati predpogoj za spremembo sedanjega statusa pridružene partnerke v Zahodno-evropski uniji (WEU).

Sens ugotavlja (1996, 82), da nad malimi evropskimi državami, glede ustreznega varnostnega sistema, leži 'senca prihodnosti'. Ustvarjanje šestega evropskega sistema³, zbujajo skrb malih držav. Po Sensovem mnenju (1996, 83) je reševanje napetosti v Evropi, še posebej v bivši Jugoslaviji, spominjalo države na povratek k politiki ravnotežja moči v Evropi. Razvoj multipolarnega ravnotežja moči pomeni neprijeten povratek k dilemam glede primarnih varnostnih mehanizmov, ki jih imajo na voljo male države v takih razmerah: bilateralne ali multilateralne zveze ali nevtralnost. Zveze z velikimi državami lahko ustvarijo nove sovražnike, so nezanesljive in lahko vodijo k eroziji zunanje in celo notranjepolitične avtonomije. Politika nevtralnosti je odvisna od naklonjenega mednarodnega okolja (tudi zemljepisne danosti so pomembne), jamstev velikih sil in pripravljenosti prevzeti stroške oblikovanja kredibilne nevtralne politike. Ustvarjanje 'koncertnega sistema' v Evropi je za male države bolj slaba tolažba, saj jih tak sistem izrinja iz varnostnih institucij in procesa odločanja.⁴ Torej je najboljša izbira za malo državo v današnji Evropi multilateralna povezava.

Vayrynen (1996: 114) meni, da je poudarek, ki ga male države dajejo institucijam, primer funkcionalne diferenciacije v mednarodnih odnosih. Lahko zveni obrabljeno, vendar male države gradijo mostove med nacionalno obarvanimi rešitvami in mednarodnimi institucijami. Avtor ugotavlja, da je mednarodni položaj malih držav danes relativno dober. Ako je njihov položaj v mednarodni skupnosti res dober, zakaj se potem trudijo včlaniti v različne mednarodne institucije, predvsem EU in Nato? V tem pogledu lahko male evropske države uvrstimo v tri kategorije: (1) članice Nata, WEU in EU so lahko zadovoljne s svojo varnostjo v okviru teh institucij, (2) nevtralne države se bolj neposredno soočajo z morebitno evropsko nestanovitnostjo, vendar za sedaj želijo ohraniti avtonomijo glede varnostnih vprašanj in (3) nekdanje socialistične države, večinoma članice VS tvorijo tretjo skupino in njihov položaj je najtežji, saj morajo ponovno vzpostaviti svoje kulturne, politične in vojaške vezi z Zahodom (delno izjemo lahko predstavljajo tri države povabljene v Nato in pet tistih, ki so se poleg Cipra začele pogajati o vstopu v EU, med njimi tudi Slovenija).

Slovenija kot relativno majhna evropska država v spremenjenih mednarodnih razmerah išče mehanizme za zagotavljanje svoje varnosti in pri tem kombinira varnostna prizadevanja na ravni države kot teritorialno politične skupnosti (poskus oblikovanja optimalnega sistema nacionalne varnosti), institucij kolektivne varnosti (članstvo in dejavna vloga v ZN in OVSE) in tudi institucij kolektivne

³ Po Hansu Binnendijku je novi evropski red šestí po vrsti, in sicer za Napoleonovo Evropo, 'koncertom evropskih sil' po Dunajskem kongresu leta 1815, Bismarkovo Evropo v letih 1871-1914, Versajsko Evropo po prvi in Evropo hladne vojne po drugi svetovni vojni.

⁴ Eden takih primerov je 'skupina za stike' za reševanje krize v nekdanji Jugoslaviji.

obrambe (težnje po članstvu v Natu in Evropski uniji, kar je predpogoj za spremembo statusa v Zahodnoevropski uniji).

Kot smo videli, imajo male države pri zagotavljanju svoje varnosti na mednarodni ravni kar nekaj izbir, Slovenija se je odločila za članstvo v multilateralnih (varnostnih) strukturah. Naša država je skladno s tezama o koncentričnih krogih oziroma jedro/periferija odnosih med evropskimi državami, še vedno v enem zunanjih krogov, ki gravitirajo k središču oziroma na periferiji, ki teži k jedru, zato bomo v nadaljevanju pogledali, kaj se na varnostnem področju dogaja v enem gravitacijskih središč oziroma jeder – Evropski uniji.

Koncept 'skupne zunanje in varnostne politike' (CFSP) Evropske unije

Evropska skupnost se je po ratifikaciji maastrichtske pogodbe 1. novembra 1993 preimenovala v Evropsko unijo, temelječo na treh stebrih, in sicer na t. i. skupnostnem stebru, stebru 'skupne zunanje in varnostne politike' in stebru, ki zadeva področje civilnega in kazenskega prava in notranjih zadev.

Cameron (1996, 129) meni, da evropska 'skupna zunanja in varnostna politika' (CFSP) po nekaj letih še ne zasluži tega imena. Koncept CFSP je bil oblikovan kot odgovor na notranje in zunanje izzive skupnosti. Notranja razloga sta bila zaokroževanje enotnega trga in oblikovanje ekonomske in denarne unije (EMU), ki sta zahtevala temu ustrezne korake tudi v smeri politične unije, katere osrednja prvina je bil ravno koncept CFSP. Zunanji razlog je bilo pričakovanje, da bo Unija uporabila svojo težo za doseg večjega političnega vpliva in zagotovila stanovitnost okoli svojih meja.

Maastrichtska pogajanja o Pogodbi Evropske unije (TEU) leta 1991 so tekla sredi geopolitičnega potresa, ki se je dogajal v Evropi. Tako kot Cameron tudi Santer (1995, 4) pove, da je koncept CFSP nasledil 'evropsko politično sodelovanje' (EPC) iz začetka sedemdesetih let, ki je temeljilo na konsenzualnem modelu in je predvidevalo konzultacije o političnih vprašanjih. CFSP je bolj strukturiran in obvezujoč kot EPC, vendar je pri njegovem delovanju kljub temu veliko težav, na katere je najbolj opozorila jugoslovanska kriza, ki tudi v javni percepciji poudarja neučinkovitost CFSP.⁵

Santer meni, da členi pogodbe, ki se nanašajo na CFSP predstavljajo svojevrsten konceptualni in politični preboj, saj CFSP pripisujejo pet ključnih ciljev: varovanje skupnih vrednot, temeljnih interesov in neodvisnosti Unije; krepitev njene varnosti; ohranjanje miru in krepitev mednarodne varnosti; promoviranje mednarodnega sodelovanja; in razvijanje in utrjevanje demokracije in pravne države, spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Končni tekst pogodbe predstavlja kompromis med zagovorniki 'skupnostnega pristopa' (osem članic pod vodstvom Nemčije) in zagovorniki 'medvladnega pristopa' (štiri članice pod vodstvom Velike Britanije in Francije), zaradi sprejetja

⁵ Na primer 'skupina za stike' prča, da so nekatere države članice Unije videle večjo možnost za učinkovitost akcije v bivši Jugoslaviji izven koncepta CFSP.

načela soglasnosti pri odločanju, pa se je tehtnica nagnila na stran slednjih. Kot rečeno, je bila oblikovana stebrna struktura, ki je vključevala različne aranžmaje za CFSP.⁶

Vendar pojdemo po vrsti. Cameron (1996, 131) se vpraša, zakaj EU sploh potrebuje CFSP? Prvič, evropski glas se bo slišal v svetovnih zadevah, če bo to en in enoten glas. Drugače ga ne bo slišati, to pa ni v interesu EU. Drugič, konec hladne vojne je drastično spremenil strateški položaj EU. Sovjetska vojaška grožnja je izginila, pojavljajo pa se lokalni konflikti, ki grozijo, da se bodo razširili na sosednje države ali eskalirali. Tu so še terorizem, ekstremizem, fundamentalizem, mednarodni kriminal in trgovanje z orožjem, vključno z nezakonito prodajo jedrskih materialov. Tretjič, ZDA so zmanjšale svojo prisotnost v Evropi in Evropa mora prevzeti več odgovornosti za svojo varnost, za kar so zainteresirane tudi ZDA. Četrtič, Pogodba o Evropski uniji (TEU) je za Unijo in članice zakonsko obvezujoča, ko gre za razvijanje CFSP.⁷

a) Funkcionalnost CFSP

Cameron (1996, 131-133) in Santer (1995) sta si enaka v ugotovitvi, da je CFSP, ki deluje šele nekaj let, že splošno kritizirana zaradi omejevalnih postopkov odločanja in neučinkovitosti. Ako na CFSP pogledamo z operativnega vidika, je kar nekaj razlogov za razočaranje. Sestankov je bilo zelo veliko, tudi reorganizacije uradništva ni manjkalo - Evropska komisija je ustanovila Splošni direktorat, ki pokriva CFSP, pravtako je za ta namen ustanovil direktorat Evropski svet - zadovoljivih učinkov pa ni.

Po Santerju (1995, 6) maastrichtska pogodba predvideva tri vrste intervencij, in sicer (1) *skupne pozicije* - večja koordinacija nacionalnih politik, posebej v mednarodni areni; doslej je šlo zgolj za reakcijo na krizo v smislu izjav, sankcij, embarga, (2) *združene akcije* - sproščanje političnih, finančnih, ekonomskih in človeških virov v korist posebnih projektov, ki zavezujejo članice; doslej je šlo za 'ad hoc' operacije in bolj globalna podjetja, kot so opazovanje volitev v Rusiji in Južni Afriki, administrativno delo, v primeru nadzora izvoza dvonamenskih dobrin, diplomatska dejavnost na varnostnem področju, podpora Paktu stabilnosti, Pogodbi o neširjenju jedrskega orožja in Konvenciji za prepoved protipehotnih min, za mobiliziranje materialnih virov za humanitarno pomoč v BiH, upravo Mostarja ter pomoč pri ustanavljanju palestinske policije. Zdi se, da so bile združene akcije plod naključja, veliko je bilo deklaracij, ki so povzročale zmedo glede natančne vloge instrumentov in povezav med akcijo in njenim namenom, (3) *podpora Zahodnoevropske unije* - pogodba zagotavlja, da lahko Unija zahteva od WEU, ki jo obravnava kot integralni del svojega razvoja, da sprejme in uresniči odločitve in akcije, ki imajo implikacije na obrambnem področju; temu so se

⁶ Jacques Delors je te aranžmaje poimenoval kot 'recept za zmedo'; kar se je potem pokazalo kot pravilno.

⁷ Torej EU mora razvijati CFSP in se soočiti z izzivi časa. EU ima skoraj 380 milijonov prebivalcev, njen združen bruto družbeni proizvod je večji kot ga imajo ZDA, predstavlja največji enotni trg na svetu, je najpomembnejši dejavnik mednarodne trgovine in največji vir razvojne in humanitarne pomoči - skratka EU se ne more izogniti večji odgovornosti v svetovnih zadevah.

najbolj približali ob sodelovanju Sveta Unije in WEU pri oblikovanju mostarske uprave. Dejstvo, da pogodba ne pravi, da EU 'lahko zahteva' ampak 'zahteva', pomoč od WEU, je bilo velikokrat ignorirano.

b) Temeljne pomanjkljivosti CFSP in način njihovega preseganja

Cameron (1996, 133-134) in Santer (1995, 7) navajata malodane identične pomanjkljivosti koncepta CFSP. Prva in največja slabost je *pomanjkanje politične volje*, da bi države članice delovale odločno v imenu Unije. Ob konkretnih akcijah pride do različnih zaznav nacionalnega interesa* in tudi do nepripravljenosti sprejeti politične posledice in proračunske stroške, ki bi jih prinesla odločnejša akcija. Rezultat je 'deklarativna diplomacija', brez akcij. Druga slabost je *neopredeljenost ključnih skupnih interesov Unije* v specifičnih zunanje-političnih razmerah. Tretja slabost je *procedura odločanja*, ki temelji na soglasju, kar pomeni, da je zmožnost delovanja Unije odvisna od nagnjenja njene najzaviralnejše članice, pri katerem koli vprašanju. In nenazadnje, sedanji *finančni aranžmaji* za združene akcije so neustrezni. Gre za nejasen odnos med proračunom CFSP in splošnim proračunom Unije, ki prek določenih dejavnosti podpira akcije CFSP. Kot šibke točke koncepta bi lahko našli še neobstoje zakonitega predstavnika v eni osebi, nekoherentnost in nejasnost med tremi stebri EU, ki delujejo pod različnimi pravili in procedurami, in obliko zunanje prezentacije Unije - nekateri ministri očitno ne razlikujejo med predstavljanjem nacionalnih stališč in tistih, ki jih oblikuje Unija.

Slabosti same po sebi narekujejo smeri sprememb oziroma izboljšav CFSP (Cameron 1996, 134):

1. načrtovanje politike (analiza politike, skupni sestanki organov, ki načrtujejo politiko v državah članicah in v Uniji, potreba po oblikovanju skupnega telesa Komisije in Sveta, ki bi imelo tesen stik z WEU),
2. cilji in prioritete politike (oblikovati jasne zunanje-politične cilje in prioritete, sedaj obstajajo zgolj splošne smernice Evropskega sveta),
3. odločanje (pravila odločanja bi morala biti spremenjena, tako da bi dovoljevala članicam, ki želijo izvesti določeno akcijo, da to storijo skupaj pod okriljem pogodbe, verjetno pa bo potrebna tudi sprememba glasovalnega sistema, tako da bo upoštevano število prebivalcev posamezne države članice),

* Veliki diplomatski igralci Unije - Nemčija, Velika Britanija in Francija - se zelo trudijo, da bi ohranili minimum soglasja glede največjih zunanje-političnih izzivov, vendar ne brez težav. V bosanski krizi je Nemčija kazala več simpatij do ameriške politike kot do politike njenih evropskih partnerjev. Glede Iraka je drugače, Velika Britanija je podprla trdo ameriško stališče, medtem ko sta imeli Nemčija in Francija mehkejša stališča. V primeru Irana pa so Evropejci združeni v nasprotovanju ameriškemu pristopu 'debele palice'.

4. predstavljanje navzven (pogodba daje državi, ki predseduje Uniji mandat predstavljanja Unije navzven, male države težko izvajajo to vlogo, potrebne so spremembe – še posebej v luči širitve Unije⁹),

5. finance (Unija izgublja na učinkovitosti, če ne more mobilizirati sredstev potrebnih za izvedbo posameznih akcij, zato naj Svet določi način financiranja, vsakič ko se odloči za skupno akcijo),

6. varnost in obramba (maastrichtska pogodba daje možnost skupne obrambne politike, ki lahko sčasoma privede do skupne obrambe, vendar je napredek v tej smeri skromen. Bolj je razvit odnos med WEU in Natom kot pa med WEU in EU. WEU naj bi predvidoma dopolnila CFSP prek zagotavljanja vojaške sestavine, vendar razen mostarskega primera, Unija ni zahtevala tovrstne podpore WEU. Pogodba pravi, da je 'WEU integralni del razvoja EU'. V času dogovarjanja med WEU in Natom o kombiniranih silah za združene naloge /CJF T/ je Unija poskušala postopno ustvariti evropske intervencijske sile pod dežnikom WEU in za uporabo v okviru skupnih akcij pod CFSP¹⁰, s čimer bi se okrepila varnostna in obrambna razsežnost, in sicer prek večjega vključevanja EU v t. i. petersberške naloge).¹¹

Santer (1995, 7-8) pa daje prednost dvema temeljnima problemoma: procesu odločanja in odnosu EU in njene obrambne sestavine WEU, ki se tudi sama opredeljuje (Deklaracija iz decembra 1991) za obrambno sestavino Unije. Kar zadeva *proces odločanja*, obstajajo vsaj trije kriteriji, ki jih je treba upoštevati, ko se bodo članice Unije odločale za pravilo kvalificirane večine: (1) manjšini ne sme biti dovoljeno, da blokira delovanje Unije in obrambo njenih interesov, (2) držav, ki ne želijo sodelovati v nasilnih akcijah, se ne sme siliti v tovrstne obveze, (3) institucionalne enotnosti se ne sme fragmentirati z mehanizmi, ki izključujejo varnost in obrambo iz splošnih odgovornosti Sveta. Sistem odločanja bi bolje deloval, če bi v enem organu osredotočili načrtovanje, v to pa vključili še Svet, Komisijo in k sodelovanju pritegnili organe WEU. Glede *sodelovanja z WEU in obrambe* – obrambo je treba vključiti v koncept CFSP, končni cilj pa je zlitje WEU in EU. Vsled nezainteresiranosti nekaterih članic Unije za obrambo, Santer opozarja, da je 'dividenda miru' lahko tudi iluzija (1995, 9).

⁹ Posebna deklaracija, priložena amsterdamski pogodbi (1997), je vzpostavila 'oddelek za planiranje in hitro ukrepanje na področju zunanje in varnostne politike'. V začetku aprila 1998 je predsedujoča Velika Britanija pripravila predlog razmejitve pristojnosti med dejavnostmi visokega predstavnika – ta bi lahko oblikoval posebno skupino za proučevanje razmer ob izbruhu kriz in v nujnih primerih vzpostavil dežurno službo, oddelkom za zunanjo in varnostno politiko – ta bi imel naloge strokovnega aparata za potrebe predsedujoče države, visokega predstavnika, delovnih skupin, političnega odbora in veleposlanikov ter skrbel za operativne zveze s pridruženimi državami in oddelkom za planiranje in hitro ukrepanje – ta bi opravljal globlje in bolj sistematizirane analize, načrtovanje akcij na ključnih področjih zunanje in varnostne politike, predvideval krize in opozarjal nanje, načrtoval preventivne posege in konkretne ukrepe. Jasno je, da bo uradniška širitev koncepta CFSP, brez odprave drugih slabosti, prinesla zgolj širjenje bruseljske birokracije.

¹⁰ Na tej točki naj spomnimo, da Avstrija, Švedska, Finska, Danska in Irsko, ki so članice EU, niso članice WEU.

¹¹ S petersberško deklaracijo sprejeto junija 1992 so se države članice WEU dogovorile, da svoje vojaške enote lahko uporabijo za humanitarne in reševalne naloge, naloge ohranjanja miru in naloge bojnih sil v kriznem upravljanju, vključno z vzpostavljanjem miru (Antiol 1997, 9).

Verjetno je to minimum reform, ki so potrebne, da bi razširjena Unija lahko izvajala učinkovito skupno zunanjo in varnostno politiko.

c) CFSP in Zahodnoevropska unija

Na izvedbeni ravni naj bi največje breme CFSP nosila WEU. Na tej točki pa lahko najdemo tudi razliko v pristopih h kritiki koncepta CFSP. Cameron in Caligaris, ki sta 'insiderja' (Evropska komisija), opozarjata predvsem na subjektivne težave koncepta, medtem ko Rotfeld in Caligaris, ki sta 'outsiderja' opozarjata na objektivne omejitve koncepta varnosti v EU.

Rotfeld (1997, 28-32) navaja, da je 14. novembra 1995 WEU Svet ministrov v Madridu sprejel dokument, ki identificira skupne interese evropskih držav, tveganja in potencialne vire ogrožanja, kot tudi nove odgovornosti Evrope v strateškem okolju, v katerem evropska varnost ni omejena zgolj na Evropo, in v katerem je Evropa dosegla sposobnost prispevati k izgradnji 'pravičnega in miroljubnega svetovnega reda'. Maja 1994 so se ministri WEU dogovorili o kriterijih 'pridruženega partnerstva'¹², novembra 1994 so prišli do zaključkov glede 'skupne evropske obrambne politike'. V praktičnem smislu je to odprlo vrata sodelovanju srednje in vzhodnoevropskih držav na sejah Sveta WEU in delovnih skupinah in tudi v operacijah WEU. Dodatno vrednost pa najdemo v kontekstu odločitev sprejetih januarja 1994 v Bruslju, kjer so voditelji Nata sprejeli sklep, da pojav 'evropske varnostne in obrambne identitete' (ESDI) krepi evropski steber zaveznitva in utrjuje čezatlantsko povezavo. Posledično so odobrili razvoj 'ločljivih, vendar ne ločenih' zmogljivosti, ki bi jih lahko uporabil Nato ali WEU.

Cameron (1996, 132) ugotavlja, da je takšna rešitev tudi v ameriškem interesu. Clintonova administracija zelo podpira oblikovanje 'evropske varnostne in obrambne identitete'. Razprava o tem je bila končana z dogovorom med Natom in WEU o 'kombiniranih silah za združene naloge (CJTF).

Santer (1995, 9) pa poudarja, da mora WEU postati močnejši evropski steber čezatlantskega zaveznitva in obrambna sestavina EU. Petersberške naloge, sprejete s strani Nata in WEU, ki segajo prek skupne uporabe oboroženih sil za kolektivno obrambo (nanašajo se na izvajanje humanitarnih akcij in ohranjanje miru) utrjujejo zavezniški duh. WEU razvija svoje oborožene sile (European Corps, EUROFOR, EUROMARFOR idr.), tu pa so še različne Natove sile, katerih možna uporaba za WEU naloge je bila formalno dogovorjena.

Vendar je za Rotfelda najbolj zanimiv del madridskega dokumenta WEU, tisti, ki govori o slabostih in pomanjkljivostih evropskih varnostnih zmogljivosti: (1) mehanizmi kriznega upravljanja vključno s postopki za oblikovanje in združevanje sil in postopki poveljevanja in nadzora, (2) zbiranje podatkov in obveščevalna dejavnost, (3) strateška in transportna baza, (4) standardizacija in interoperabilnost in (5) evropska obrambno-industrijska baza. To pa pomeni, *da je največja slabost WEU operativne in ne konceptualne narave!* Svet ministrov predlaga, da WEU

¹² Zahodnoevropska unija pozna štiri vrste pripadnosti: članice (10), opazovalke (članice EU, ki niso članice WEU-5)), pridružene članice (evropske članice Nata, ki niso članice EU-3) in pridružene partnerke (srednje in vzhodno evropske države, ki so podpisale pridružitveni sporazum z EU, med njimi tudi Slovenija-10).

opravi nadaljne konkretne organizacijske korake in s tem okrepi svoje politično-vojaške strukture, prilagodi nacionalne obrambne sile, vendar ohrani njihovo učinkovitost, okrepi evropske zmogljivosti in okrepi evropsko obrambno industrijsko bazo. Dokument izpričuje veliko nesorazmerje med deklariranimi cilji in splošnimi koncepti na eni in praktičnimi operativnimi prizadevanji na drugi strani. Veliko vprašanje je, če bo Evropa v bližnji prihodnosti sposobna preseči razlike v zunanjepolitičnih usmeritvah in skrbi, ki jih poraja vprašanje nacionalne suverenosti, in tako postati samostojen mednarodni dejavnik.

Takšnemu stanju botrujejo politični in ekonomski razlogi. Očitno je s koncem hladne vojne poniknila motivacija za dodatno delitev bremen na vojaškem področju. Politične spremembe je lažje sprejeti kot pa finančne obveznosti, ki jih narekuje razvoj neodvisne logistike, obveščevalnih in komunikacijskih sistemov kot tudi jedrskih sil. Na tej točki se zdi racionalna poteza WEU in Nato, ker sta oblikovala koncept kombiniranih sil za združene naloge (CJTF), znotraj katerega so Natovi viri in pritekline na razpolago za naloge, ki niso naloge kolektivne obrambe kot jih določa peti člen Severnoatlantske pogodbe, bodisi, da jih izvajajo pod poveljstvom Nata bodisi WEU.

V WEU študiji, ki govori o možnosti zlitja EU in WEU do leta 2005 je govora o tem, da je WEU edina evropska institucija, ki ima pogodbeno povezavo z Natom, od katere lahko veliko pridobi celotna Evropska unija, če se ji WEU bolj institucionalno približa. Ključ tega podjetja je v dejstvu, da je v sedanjih razmerah Natova vojaška struktura, v kateri ameriške sile igrajo ključno vlogo, edino jamstvo evropske varnosti. Ameriški vojaški umik iz Evrope bi te strukture napravil neučinkovite.¹³

Podobno razmišlja Caligaris (1997, 62), ki ugotavlja, da se mnoge evropske države strinjajo, naj Evropa 'neha sanjati' o nedosegljivi avtonomni obrambi in naj se osredotoči na vzpostavljanje lastnega kredibilnega stebra znotraj Nata in že to bo velik dosežek. Še zlasti, ker ni nikakršnega nasprotja med oblikovanjem drugega stebra maastrichtske pogodbe (CFSP) in oblikovanjem evropskega stebra znotraj Nata.

Obenem pa se bo evropsko ravnotežje moči še vedno moralo ukvarjati z ruskim jedrskim potencialom, ki je izjemno rušilen, čeprav seveda Rusija ne kaže agresivnih namer. Vendar evropska varnost ne more temeljiti zgolj na političnih in diplomatskih zagotovilih o neagresivnih namerah. Tu pa nastopi problem, saj Evropa nima lastnega jedrskega zastraševanja – francoske in britanske zmogljivosti so razdeljene in nezadostne za oblikovanje jedrskega zastraševanja.¹⁴

¹³ Jean (1996, 41) pravi, da je odločitev o CJTF T sprejeta v Berlinu 1995 povečala potencialno avtonomijo Evrope na varnostnem področju, toda Evropa bo še naprej odvisna od ZDA na bistvenih področjih kot sta informacijska tehnologija in logistika.

¹⁴ Nedavna ponudba francoskega predsednika Chiraca partnerjem o 'dissuasion concertée' nima strateške teže in Evropa bo še naprej odvisna od 'extended deterrence', ki jo zagotavljajo ZDA Natu in s tem evropskim članicam Nata.

Poleg jedrskega problema in drugih znanih pomanjkljivosti Caligaris opozori še na:

- ločevanje evropskega varnostnega dejavnika od ekonomskega, ki se kaže v vzporednih, vendar očitno ločenih pogajanjih o širitvi EU in Nata na vzhod,
- neustrezno vojaško bojno moč v državah članicah EU - obstaja sicer neizrečeno zavedanje, da katerokoli geostrateško Evropo imamo v mislih, ne bo razpolagala s sredstvi, ki bi zagotavljala obrambno in varnostno kredibilnost (samo po sebi to ne deluje spodbudno za CFSP).

Zaradi zgoraj navedenih razlogov, se je Evropa do sedaj izogibala jasnim in vseobsegajočim obveznostim v zunanjih in varnostnih zadevah, še bolj v obrambnih, čeprav občasno sprejema simbolne geste prek uvajanja evropskih enot in retoričnih deklaracij o teh vprašanjih. EU je dejansko kompenzirala neobstoje stvarne skupne obrambne in varnostne politike prek nadomestitve manjkajoče strateško-vojaške komponente z diplomatskimi gestami, političnimi misijami, akcijami in pobudami, kar deluje, vse dokler ni resnega varnostnega izziva, ko pa do njega pride, je tak pristop neučinkovit. Primera sta nekdanja Jugoslavija in Albanija.

Zaključek

Temeljite družbene spremembe, ki smo jim bili priča v zadnjem desetletju so spremenile naravo ogroženosti v Evropi, saj je erozija enega vojaškopoličnega bloka drastično zmanjšala vojaško ogroženost in omogočila oblikovanje nove evropske varnostne ureditve, temelječe na sodelovanju in inkluzivnih odnosih. Skratka, zamisel 'skupne varnosti' iz osemdesetih let, se je v devetdesetih umaknila zamisli 'kolektivne varnosti'.

Kljub ugodni klimi, ki prevladuje v odnosih med evropskimi državami, pa vse države ne participirajo enakopravno pri uresničevanju svojih ekonomskih, političnih in varnostnih interesov. Teoretiki nova razmerja med evropskimi državami ponazarjajo v obliki koncentričnih krogov oziroma s pomočjo pristopa jedro-periferija. V obeh primerih obstajajo države, ki se nahajajo v središču dogajanja, določajo dinamiko in kakovost odnosov z drugimi državami, uživajo prednosti ekonomskega, političnega in varnostnega združevanja in države, ki se nahajajo v bolj ali manj oddaljenih koncentričnih krogih, na obrobju, in si prizadevajo približati središču oziroma jedru. Med temi državami je tudi Slovenija, ki si prizadeva zagotoviti članstvo v prvem krogu širitve Evropske unije in v drugem krogu širitve Nata in si tako zagotoviti varnost v najširšem pomenu te besede.

Na varnost malih držav v Evropi ugodno vplivajo odsotnost neposrednega vojaškega ogrožanja večine malih držav na kontinentu, ki je dodatno okrepljena z dejstvom, da - razen v primeru razpada Jugoslavije - norme, ki prevladujejo v evropskem okolju, nasprotujejo uporabi vojaške sile za reševanje sporov med državami. Evropsko okolje ni konfrontacijsko po naravi, kar olajša delovanje malih držav in jih dela bolj enakopravne. Omenimo še multilateralne institucije, ki obvladujejo politične in varnostne tokove v Evropi in ponujajo malim državam

številne priložnosti članstva in participacije v različnih forumih. Male države 'sedi-jo za mizo' in lahko bolj ali manj enakopravno izrazijo svoje mnenje in svoj 'glas'. Nadalje, trend regionalizma v Evropi pravitako povečuje možnosti zunanje-politične dejavnosti malih držav. Čeravno ti forumi ne zadovoljijo varnostnih potreb malih držav v celoti, imajo ugoden vpliv na reševanje določenih lokalnih problemov, s katerimi se velike multilateralne organizacije ne ukvarjajo. Vpliva teh aranžmajev ne smemo preceniti, pa tudi podceniti ne, saj zmanjšujejo napetosti in izboljšujejo politično klimo. In nenazadnje, tu je še prisotnost ZDA v evropski varnostni enačbi, ki predstavlja dodatno prvino stanovitnosti in varnosti v Evropi.

Slika pa ne bi bila popolna, če ne bi navedli za varnost malih držav neugodnih dejstev, kot so etnični in religiozni konflikti, posebej in najbolj izrazito na Balkanu, lokalni viri ogrožanja, ki temeljijo na dolgotrajnih subregionalnih konfliktih in rivalstvih (Grčija in Turčija, Srbija in Hrvaška). Nadalje, proces evropskega združevanja odpira vprašanje nacionalne suverenosti, ne zgolj v politični in ekonomski, ampak tudi v socialni in kulturni domeni. Male države so zaskrbljene tudi zaradi ekonomske realnosti v novi Evropi. Nekatere srednjeevropske države so izkusile oživitve starih geopolitičnih negotovosti (pritiski Nemčije, Rusije, Italije in Avstrije), ki jih lahko preseže članstvo teh držav v Natu in EU. In nenazadnje, za male evropske države niso spodbudni opotekajoči se poskusi oblikovanja trdne 'evropske varnostne arhitekture' po hladni vojni.

Očitne in enostavne rešitve varnostne dileme malih evropskih držav ni. OVSE ne more zagotoviti ustreznih jamstev ogroženim državam, se pa razvija v smeri organizacije, ki bo sposobna izvajati krizno upravljanje in ohranjanje miru. Natova vloga se povečuje, njegova vojaška dejavnost bo verjetno v bodoče koordinirana z odločitvami ZN in OVSE. Nato in WEU že razvijata skupno vojaško in organizacijsko delitev dela. Vloga WEU v odnosu do Nata in EU bo verjetno razčiščena, tako da bo WEU našla svojo varnostno nišo v evropski varnostni arhitekturi, vendar mora razviti svoje sile za hitre intervencije, ki bodo sposobne upravljati in stabilizirati potencialna krizna žarišča.

Posebno pozornost smo posvetili konceptu 'skupne zunanje in varnostne politike' (CFSP), ki ga razvija Evropska unija. Koncept naj bi uresničil naslednje poglavitne cilje: varovanje skupnih vrednot, temeljnih interesov in neodvisnosti Unije; krepitev njene varnosti; ohranjanje miru in krepitev mednarodne varnosti; promoviranje mednarodnega sodelovanja; in razvijanje in utrjevanje demokracije in pravne države, spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Analiza delovanja koncepta CFSP pokaže, da je bil izplen relativno skromen, največje pomanjkljivosti koncepta pa so pomanjkanje politične volje pri nekaterih državah članicah, neopredeljenost ključnih skupnih interesov Unije, neučinkovitost procedur odločanja, premajhno opiranje na Zahodnoevropsko unijo in neustreznost finančnih aranžmajev. Tudi če bi vse omenjene subjektivne pomanjkljivosti presegli, težav še ne bi bilo konec, saj so na poti doseganja avtonomne in kredibilne varnostne strukture tudi objektivne ovire. V mislih imamo omejene možnosti jedrskega odvračanja, kadar in če bi bilo to potrebno, pomanjkljive mehanizme kriznega upravljanja in zbiranja podatkov, nezadostno strateško in transportno bazo, nezadostno obrambno-industrijska bazo in težave pri doseganju standar-

dizacije in interoperabilnosti. Vse to je v prid nadaljni prisotnosti ameriških obrambnih potencialov v Evropi.

Morebitno članstvo Slovenije v EU bi kljub težavam pri oblikovanju varnostnega koncepta te institucije, blagodejno vplivalo na varnost Slovenije in njenih državljanov. Članstvo Slovenije v EU bi našo državo umestilo v varno evropsko jedro. Koncept evropske varnosti vključuje spoštovanje mednarodnega reda, vzpostavljanje harmoničnih odnosov med človekom in naravo in med posameznikom in skupnostjo, kjer ima pomembno mesto ideja solidarnosti, in šele nazadnje, omenjeni koncept varnost obravnava kot problem obrambe oziroma uporabe orožja. To pa pomeni, da varnosti ne moremo opazovati zgolj skozi prizmo vojaške ogroženosti države, ki v sodobni Evropi pojema, ampak tudi skozi prizmo drugih virov ogrožanja, kot so socialnoekonomski, ekološki, migracijski, zdravstvenoepidemiološki in drugi, s katerimi se Evropska unija sooča in za to razvija ustrezne programe. Za Slovenijo, ki jo zelo ogrožajo naravne in druge nesreče, je dobrodošlo spoznanje, da se EU že dvajset let solidarizira s svojimi članicami, ki izkusijo nesrečo oziroma že deset let razvija skupen program zaščite in reševanja v primeru naravnih in drugih nesreč. Pomeni, da bi Slovenija v primeru članstva v EU pridobila predvsem v domeni nevojaškega ogrožanja njene varnosti.

LITERATURA

- Karl Haltiner. 1996. Is there a Common European Defense Identity. V: J. Kuhlman (ur.), *The Present and Future of the Military Profession*, 53-97. Strausberg: SOWI.
- van Eckelen, Willem. 1997. Enlarging European Security V: A. Bebler (ur.), *Central-Eastern Europe and Euro-Atlantic Security*, 21-22. Ljubljana: University of Ljubljana.
- Jean, Carlo. 1996. European identity of defence and security: NATO, EU, WEU, political and operational aspects. V: *Europe and its Neighbours: Reflections for a Common Security Policy*, 40-41. Rome: CASD, WEU ISS.
- Mouritzen, Hans. 1996. Unipolar European Integration Continued: A Core/Periphery Europe. v: H. Mouritzen, O. Wæver, H. Wiberg, (ur.), *European Integration and National Adaptation. A Theoretical Inquiry*, 281-298. New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Wæver, Ole. 1997. Imperial Metaphors: Emerging European Analogies to Pre-Nation State Imperial Systems. V: O. Tunander, P. Baev, V. I. Einagel, (ur.), *Geopolitics in Post-Wall Europe: Security, Territory and Identity*, 59-93. London: SAGE.
- Cameron, Fraser. 1996. Developing the Common Foreign and Security Policy of Europe. V: *Brassey's Defence Yearbook 1996*, 129-142. London: Brassey's.
- Rotfeld, Adam Daniel. 1997. Nato and the European Union: Transformation and Enlargement. V: A. Bebler (ur.), *Central-Eastern Europe and Euro-Atlantic Security*, 25-53. Ljubljana: University of Ljubljana.
- Cameron, Fraser. 1997. EU Enlargement and European Security. V: A. Bebler (ur.), *Central-Eastern Europe and Euro-Atlantic Security*, 55-60. Ljubljana: University of Ljubljana.
- Werner Bauvens, Armand Clesse & Olav F. Knudsen. (ur.). 1996. *Small States and the Security Challenge in the New Europe*. London: Brassey's.
- Knudsen, Olav F. 1996. Analysing Small-State Security: The Role of External Factors. V: W. Bauvens, A. Clesse & O. F. Knudsen. (ur.), *Small States and the Security Challenge in the New Europe*, 3-18. London: Brassey's.

- Wiberg, Hakan. 1996. Security Problems of Small Nations. V: W. Bauvens, A. Clesse & O. F. Knudsen. (ur.), *Small States and the Security Challenge in the New Europe*, 21-41. London: Brassey's.
- Sens, Allen. 1996. Small-State Security in Europe: Threats, Anxieties and Strategies After the Cold War. V: W. Bauvens, A. Clesse & O. F. Knudsen. (ur.), *Small States and the Security Challenge in the New Europe*, 74-99. London: Brassey's.
- Vayrynen, Raimo. 1996. Small States in the New European Context. V: W. Bauvens, A. Clesse & O. F. Knudsen. (ur.), *Small States and the Security Challenge in the New Europe*, 109-121. London: Brassey's.
- Collins, Alan. 1997. *The Security Dilemma and the End of the Cold War*. New York: St. Martin's Press.
- Buzan, Barry et al. 1990. *The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era*. London: Pinter.
- Dunay, Pal. 1993. Euphoria and Realism in Post-Cold War European Security. *Journal of Peace and Research*. Vol. 16. No. 4.